

गुलाम मोहम्मद - भाग १

पवित्र रमझानच्या चंद्रदर्शनानंतर दोन मिनिटांतच या मुलाचा जन्म झाला. पुढे एक प्रतिभावंत संगीतकार होण्याचे नशीब घेऊनच तो जन्माला आला. त्याची जन्मतारीख नक्की कोणती हे कुणालाही माहित नाही पण साल मात्र १९०३ होतं. राजस्थानमधील बिकानेरजवळील नळगाव हे त्याचं जन्मस्थान होय. जवळपास प्रसूतीगृहांची काहीही सोय नव्हती म्हणून असेल, पण हयाचा जन्म प्रत्यक्ष शेतमळ्यावरच झाला.

परंतु तो लोकसंगीताच्या वातावरणात लहानाचा मोठा झाला. ते मात्र अवती भवती अमाप होते. त्याचे वडील नबी बक्श हे स्वतःच एक संगीतकार होते. पण तेव्हा चित्रपटांची सुरुवातच झाली नव्हती, त्यामुळे ते नाटकांना संगीत देत. काळही तसा कर्मठच होता. नाटकांत स्त्रियांची कामे पुरुषच करत असत. नबी बक्श यांना संगीत आणि अभिनय या दोहोंचीही तशी जाण होती आणि या दोन्ही गोष्टी त्यांनी थोड्याफार प्रमाणात केल्याही !

गुलाम फक्त चार वर्षांचे असताना त्यांच्या वडिलांनी त्यांना मुळाक्षरे शिकविली नाहीत की बालगीतेही शिकविली नाहीत. त्यांनी त्यांना वाद्यसंगीताची प्राथमिक शिकवणी दिली. नबी बक्श यांच्या लक्षात आले की हा मुलगा तबला जास्त आवडीने वाजवतो. त्यामुळे त्यांनी तो कसा वाजवतात हयाचे त्याला शिक्षण दिले. दोन वर्षांतच गुलाम तयार झाला आणि आता त्याला लाहोर येथील त्या वेळच्या प्रसिध्द न्यू अल्बर्ट थिएट्रिकल कंपनीमध्ये नेण्यास काहीच हरकत नाही असे त्याच्या वडिलांना वाटले. कंपनीच्या मालकांना आश्चर्यमिश्रित कुतुहल वाटलं आणि त्यांनी त्याची परीक्षा घेतली. त्याचे तबलावादन पाहून ते अचंबित झाले आणि अर्थातच त्यांनी महिना २५ रु. पगार देऊन गुलाम यांना कंपनीत नोकरी दिली. आता ते होते कंपनीचे चीफ चाईल्ड आर्टिस्ट !

दीडएक वर्षानंतर त्यांच्या वडीलांना वाटलं की गुलामच्या ज्ञानाचा पल्ला अजून वाढवला पाहिजे. त्यामुळे त्यांनी त्याला परत बिकानेरला नेले आणि राजपुतान्यातील जोधपूर अँड बिकानेर कंपनीत म्हणजेच जेबी कंपनीत त्यांना काम मिळवून दिले. इथे त्यांना संगीताचा सर्वतोप्रकारे अभ्यास करता आला आणि इतकेच नव्हे तर त्यांना नृत्य आणि अभिनयाचेही शिक्षण मिळाले. ख्याल, द्रुपद इ.

सारख्या शास्त्रीय संगीताचाही त्यांनी अभ्यास केला. त्यानंतर बरीच वर्षे ते रंगमंचासाठी गाणे नृत्य, संगीत देणे अश्या बऱ्याच गोष्टी करत असत. ह्या वेळात कित्येक वाद्यांची त्यांनी माहिती करून घेतली. पण जास्त करून ढोल, ताशे वगैरे सारख्या वाद्यांमध्ये त्यांना रस वाटत असे. त्यांनी सादर केलेल्या कित्येक उत्कृष्ट प्रतीच्या कार्यक्रमांसाठी जुनागडचे महाराजा इ. सारख्या बऱ्याच मान्यवरांकडून त्यांना पुरस्कार मिळाले आहेत.

१९४३ साली प्रदर्शित झालेल्या 'मेरा ख्वाब' या चित्रपटाद्वारे चित्रपट संगीत सृष्टीत प्रथम प्रवेश झाला. त्यावेळी ते ४० वर्षांचे होते. खरं तर हे वय जरा जास्तच होतं. विरोधाभास म्हणजे त्यांनी रंगमंचावर पदार्पण केलं तेव्हा त्यांचं वय फारच लहान होतं. असो. थोडे चित्रपट केल्यानंतर त्यांना मान्यता मिळाली आणि ते चित्रपटसृष्टीत स्थिर होऊ लागले. आपल्या चित्रपटांतून उत्तमोत्तम संगीत देऊन त्यांनी उशीरा सुरु केलेल्या प्रवेशाची वेळ भरून काढली. त्यांनी दिलेल्या संगीताच्या गुणवत्तेवरून त्यांचा हा प्रयत्न यशस्वी झाला असेच म्हणावे लागेल. केवळ गुणवत्तेवर भर देऊनच त्यांनी संगीत दिल्यामुळे ते मोजकीच गाणी ध्वनमुद्रीत करू शकले. नाहीतर ही संख्या कदाचित वाढू शकली असती. चित्रपट संगीत रचना करताना त्यासोबत नौशाद यांचे सहाय्यक म्हणूनही काम केले. नौशाद हे वयाने आणि अनुभवाने त्यांच्यापेक्षा लहान असूनही त्यांनी कित्येक चित्रपटांत त्यांना मदत केली. 'संजोग', 'रतन', 'जादू', 'आन', 'दिवाना' इ. चित्रपटांचा त्यात समावेश आहे. सहाय्यक म्हणून काम करताना त्यांनी तेव्हा ढोलक, चिमटा, डफ, मटका, खंजरी आणि इतर काही अश्या वाद्यांचा प्रथमच उपयोग केला होता. आता संगीतकार सर्रास या वाद्यांचा वापर करतात. या संगीतकाराने आपल्या चित्रपट संगीतामध्ये हे महान योगदान दिले आहे आणि ते कायम स्मरणात राहिल.

१९४६ ते १९६१ या दरम्यान या संगीतकाराने आपल्याला उत्कृष्ट संगीत दिले. त्यांची सर्वात शेवटची आणि सर्वात प्रसिध्द अशी संगीतरचना म्हणजे 'पाकिजा' हा चित्रपट. अर्थात् हा चित्रपट पूर्ण होण्यात बराच वेळ गेल्याने जवळजवळ दहा वर्षांनंतर हा चित्रपट प्रसिध्द झाला आणि अतिशय दुर्दैवाची गोष्ट म्हणजे 'पाकिजा' प्रदर्शित होण्याआधी तीन वर्षे या संगीतकाराचे निधन झाले.

साधारणपणे या पंधरा वर्षांच्या काळात मनात आणि गळ्यात गुणगुणता येणारी कित्येक गाणी गुलाम मोहम्मद यांनी संगीतबध्द केली आणि रफी, तलत, लता, सुरैय्या, मुकेश, आशा आणि शमशाद आणि बऱ्याच जणांनी आपापल्या क्षमतेनुसार ती सादर केली. गुलाम मोहम्मद यांचे उर्दू भाषेवर इतके प्रभुत्व होते की गालिब, शकील किंवा इतर अनेक गीतकार यांच्या विचारांतील अतिसूक्ष्म फरकही ते जाणू शकत असल्याने गीतरचना करताना त्यांना या गोष्टीचा बराच फायदा झाला. आपले बंधू अब्दुल करीम यांच्याकडून त्यांनी ढोलक, तबला आणि नाल फार छान प्रकारे

वाजवून घेतले. थोडक्यात म्हणजे मधुर गीतांची चाल बंधताना कुणाकडून आणि कसे काम करून घ्यायचे ही कला त्यांना चांगलीच अवगत होती. त्यांनी चाळीस चित्रपटांना संगीत दिले.

(क्रमशः)

- माणेक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून)

NOTE:Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least.

'Yesterday's Melodies Today's Memories' is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand, the author, has also recently written another music book called Musical Moments From Hindi Films, celebrating 75 years of sound (and music) in Hindi Films. To buy the books, you may go to jharnabooks@yahoo.com, and to write to the author, the email address is manekpremchand@gmail.com